

NEUVOLAIKÄISTEN LASTEN KUNTOUTUSTYÖN KEHITTÄMINEN KAARINASSA

Kehittämissuunnitelma

Tuula Rankonen

Metropolia Ammattikorkeakoulu
Lapsen ja nuoren hyvän kuntoutuksen
toteutuminen palveluverkostossa -projektin
koulutus 2007–2011
Vajaaliikkeisten Kunto ry
14.5.2009

SISÄLLYS

1. HANKKEEN TAUSTA JA TARVE.....	3
2. KEHITTÄMISTYÖN VAIHEET	5
2.1 Suunnittelu ja tavoitteet	5
2.2 Toteutus	7
2.3 Kehittämistyön tulokset.....	11
3. MITEN TÄSTÄ ETEENPÄIN	12
LÄHTEET.....	14

1. HANKKEEN TAUSTA JA TARVE

Kaarinan kaupungin kuntoutustyöryhmän kehittämistyö Vajaaliikkeisten kunto – Bot för Rörelsehindrade ry:n (VLK) tuen avulla sai alkunsa Turun seudun asiantuntijatoimikunnan puheenjohtajan Harri Arikan aloitteesta. VLK on perustettu vuonna 1953. Yhdistyksen toiminta-ajatuksena on edistää keskus- tai ääreishermostoon sekä lihaksistoon liittyvistä syistä vammautuneiden lasten ja nuorten tutkimusta, hoitoa, kuntoutusta ja vaikeuksien ehkäisyä. Samalla yhdistys tukee vammaisen lapsen ja nuoren oikeutta hyvään elämään ja tulevaisuuteen.

Yhdistyksen toimintamuotoina on

- edistää ja tukea alansa tieteellistä tutkimusta ja tutkimustiedon käyttöä
- tiedottaa ja vaikuttaa tarkoituksensa toteutumiseksi
- edistää ja järjestää koulutus- ja opintotoimintaa
- edistää palvelutoimintaa.

Yhdistyksen toiminta nojaa alan kansainväliseen ja kansalliseen osaamiseen ja sen soveltamiseen asiantuntijapalveluina vammaistyön kehittämiseksi. Yhdistyksellä on Suomessa 15 alueellista asiantuntijatoimikuntaa, joista yksi toimii Turussa. Toimikuntien jäsenet koostuvat sosiaali-, terveys- ja opetusalan asiantuntijoista sekä vammaisten lasten vanhemmista. Asiantuntijatoimikuntien tavoitteena on vaikuttaa ja edistää paikallisesti alueensa vammaisten lasten tutkimusta, hoitoa, huoltoa ja kuntoutusta.

Näillä alueellisilla toimikunnilla on tärkeä rooli myös alueellisen kuntoutustoiminnan kehittämässä ja erityisesti aloitteentekijänä. Asiantuntijatoimikunnat toimivat mahdollisuuksiensa mukaan yhteistyössä alueensa muiden asiantuntijoiden kanssa vammaisten lasten kuntoutuksen ja elinympäristön laadun parantamiseksi. Näihin asioihin he pyrkivät vaikuttamaan tietoa välittämällä ja synnyttämällä keskustelua eri hallinnonalojen välille. Monin paikoin jäsenet toimivat asiantuntijana osaamisalueensa toiminnan kehittäjänä ja aloitteentekijänä parannusten aikaansaamiseksi. Kaarinan kehittämishanke on esimerkki tästä asiantuntijatoimikunnan työstä. (VLK 2009.)

Harri Arikka työskentelee lastenneurologina Varsinais-Suomen sairaanhoitopiiriin (VSSHP) kuuluvassa Turun yliopistollisessa keskussairaалassa (TYKS), jolta Kaarinan terveyspalvelut ostavat erikoissairaanhoidon palveluita ja josta he saavat myös konsultaatiopalvelua. Konsultaatioyhteistyössä Kaarinan lastenneuvolan lääkärin Markku

Keron ja lastenneurologi Harri Arikan välisissä keskusteluissa tuli ilmi, että lasten kuntoutustyöryhmän työskentely Kaarinassa on viime vuosina ollut satunnaista ja puutteellisesti koordinoitua mm. henkilövaihdosten ja -pulan takia ja että tälle ongelmalle pitäisi tehdä jotain. Keväällä 2008 järjestettiin jo lasten kanssa työskentelevälle henkilöstölle yhteinen koulutustilaisuus, jossa tutustuttiin mm. Salon kuntoutustyöryhmän toimintamalliin.

Tämä kuntoutustyöryhmän toiminnan kehittäminen on mainittu myös erääksi Kaarinan Perhepalveluiden kehittämistavoitteeksi vuodelle 2009. Tavoitteeksi on asetettu uuden toimintamallin kehittäminen vuoden 2009 aikana. Hankkeen vastuuhenkilöinä ovat lastenneuvolan tiimivastaava Anne Salo ja lääkäri Markku Kero. (Kaarinan kaupunki / Perhepalvelut / käyttösuunnitelma 2009). Helmikuussa 2009 Markku Kero esitteli alustavan mallin, jonka pohjalta kuntoutustyöryhmän toimintaa lähdetään kehittämään. Uuden toimintamallin kehittämisen ajankohta sijoittuu tilanteeseen, jossa vuoden 2009 alussa on tapahtunut sekä kuntaliitos Piikkiön kunnan kanssa että sosiaali- ja terveystoimen yhdistyminen.

Myös TYKS:lla on ongelmia, sillä sen toiminta-alueelta lastenneurologiselle poliklinikalle tulleiden kehityksen erityisvaikeuksiin ja oppimishäiriöihin liittyvien läheteiden määrä on kaksinkertaistunut viidessä vuodessa, vaikka esim. oppimishäiriöiden lisääntymisestä ei ole osoitusta. Tämän vuoksi poliklinikan toiminta on pahoin ruuhkautunut (Arikka 2009). Näin syntyi ajatus yhteisestä toiminnan kehittämisestä, jotta moniasiantuntijuuteen perustuva, alueellinen kuntoutustoiminta peruspalveluiden tasolla tehostuisi. Näin kaarinalaiset lapsiperheet saisivat parempaa palvelua läheltä, kotikunnastaan, paine erikoissairaanhoidon vähenisi ja syntyisi myös rahallista säästöä. Kuntoutustyöryhmän tutkimuksen perusteella lapsi ja perhe joko jatkavat tarjolla olevissa Kaarinan palveluissa tai sitten he saavat lähetteen TYKS:aan jatkotutkimuksiin.

Tähän kehittämistyöhön oli saatavissa myös VLK:lta ulkopuolista rahoitus- ja asiantuntija-apua, jota Harri Arikka kävi esittelemässä Kaarinassa hyvinvointi- ja sivistyspalveluista vastaaville esimiehille helmikuussa 2009. Olin mukana tuossa tilaisuudessa esittäytymässä, sillä VLK:n hallitus oli valinnut minut tähän hankkeeseen projektityöntekijäksi 3,5 kuukaudeksi, mikäli hanke Kaarinassa toteutuisi. Olen tehnyt pitkään töitä lasten ja perheitten parissa päiväkodinjohtajana ja lisäksi olen työskennellyt lasten ja nuorten palveluita kehittämissä hankkeissa. Työn ohessa olen koulutautunut kuntoutuksenohjaajaksi ja kasvatustieteiden maisteriksi. Työni tavoitteena on olla asiantunti-

jana, käytännön työntekijänä ja dokumentoijana tässä yhdessä henkilöstön kanssa tehtävässä kehittämistyön suunnittelussa.

Edellä mainitussa tilaisuudessa päätettiin, että voin aloittaa työni tässä hankkeessa maaliskuussa 2009 VLK:n palkkaamana projektityöntekijänä, jolle Kaarinan kaupunki järjestää työtilat ym. käytännön työn tekemiseen vaadittavat välineet. Näin VLK:n Turun seudun asiantuntijatoimikunnan osaprojekti, Lapsen ja nuoren hyvän kuntoutuksen toteutuminen palveluverkostossa -projekti 2007–2011, rantautui Kaarinaan. Aikataulusyistä kuntoutustoiminnan kehittäminen rajattiin koskemaan neuvolaikäisiä lapsia.

2. KEHITTÄMISTYÖN VAIHEET

Tässä luvussa kuvaan kehittämistyön suunnitteluvaiheita, tavoitteita, työskentelyn etenemistä ja tuloksia, joita hankkeella tavoitellaan. Edellisessä luvussa jo mainittiin, että hankkeen esisuunnitelman on laatinut Harri Arikka ja lasten kuntoutustyöryhmän kehittämissuunnitelman on laatinut terveystieteiden erikoislääkäri Markku Kero. Näiden pohjalta olen laatinut sitten oman työsuunnitelmani.

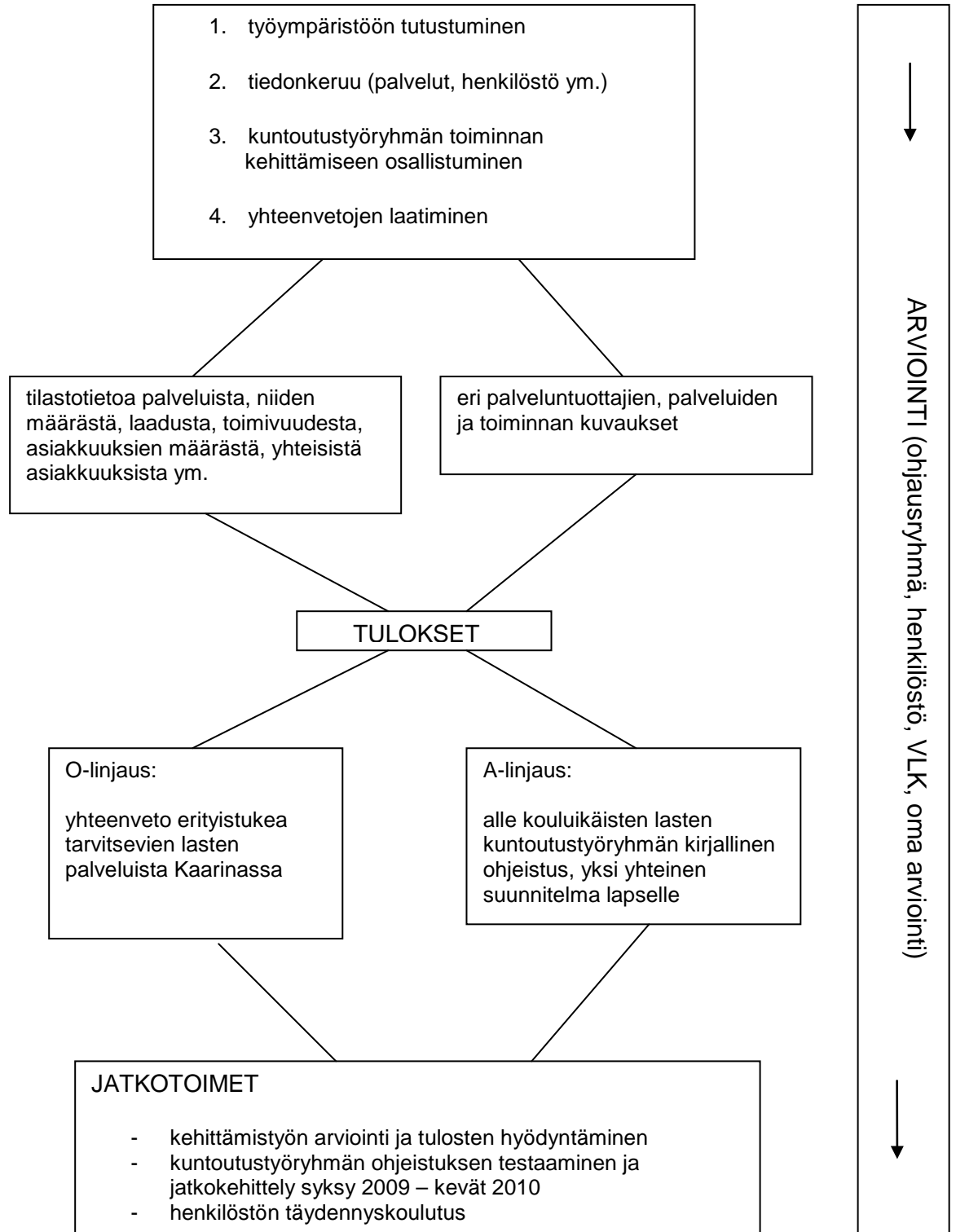
2.1 Suunnittelu ja tavoitteet

Kehittämistyö toteutetaan Kaarinassa projektityöskentelynä, jossa hyvinvointi- ja sivistyspalveluiden toimialueilta mukana ovat perhepalvelut, terveystieteiden palvelut ja varhaiskasvatuspalvelut, joiden henkilöstön kanssa teen yhteistyötä. Hankkeen ohjausryhmä koostuu näiden toimialueiden esimiehistä ja vastuhenkilöistä, joita ovat lääkäri Markku Kero, johtava hoitaja Anne Valtonen ja varhaiskasvatuksen johtaja Päivi Kemppainen ja VLK:n edustajana Harri Arikka. Tarvittaessa tehdään yhteistyötä myös muiden palveluntuottajien ja sidosryhmien kanssa, kuten esim. TYKS:n kanssa.

Kun pohdin omaa tehtävääni ja osuuttani suhteessa hankkeen tavoitteisiin, niin olen tullut siihen tulokseen, että 3,5 kuukauden aikana (maaliskuu – kesäkuun puoliväli) ehdin tehdä kuntoutustyön kehittämisen suunnitelman, joka sisältää **yhteenvedon erityistukea tarvitsevien lasten palveluista Kaarinassa (O-linjaus)** ja **ohjeistuksen kuntoutustyöryhmän työskentelylle (A-linjaus)**. Ehdin ikään kuin kylvää siemenen tälle kehittämistyölle, mutta suunnitelman käytännön soveltaminen, testaaminen, jatkokehittäminen ja arviointi voivat alkaa vasta syksyllä 2009. Kehittämistyön eri vaiheet ja tulokset on kuvattu oheisessa kuviossa 1.

KUNTOUTUSTYÖN KEHITTÄMINEN KAARINASSA

TYÖSKENTELYVAIHEET

KUVIO 1. Kehittämistyön vaiheet

Kehittämistyö on toimintaa, jossa tavoitellaan nykyisten palvelujen, tuotteiden, käytäntöjen, toimintatapojen ja laadun kehittämistä tai uusien luomista ja tuottamista. Projektityöskentelynä tehtävän kehittäminen on tavoitteellista ja organisoitunutta toimintaa, joka on luonteeltaan yhteistoiminnallista ja ongelmalähtöistä. Se voi olla rakenteellisesti hyvin järjestäytynyttä tai vapaasti etenevää jaettuun tavoitteeseen pyrkimistä. Se sisältää usein selvitys- ja tutkimustyötä, tutkivan työtteen käyttöä, jossa aiemman tiedon hyödyntäminen ja dokumentointi on olennaista. (Launiainen 2008.)

Tämän projektin tavoitteena on jo olemassa olevan lasten kuntoutustyöryhmän toiminnan tavoitteiden, toimintatapojen ja -menetelmien selkiinnyttäminen ja kehittäminen sekä kuntoutustyöryhmän työskentelysuunnitelman laatiminen. Tähän työhön liittyy myös eri toimijoiden, toimintamallien ja työkäytäntöjen selvittäminen ja kirjaaminen sekä tilastotietojen kerääminen erityisen tuen tarpeessa olevien lasten määrästä, heidän tarvitsemistaan palveluista sekä eri palveluntuottajien yhteisten asiakkuuksien määrästä.

Järvikosken ja Härkäpään (1995) ja Opetushallituksen (2002) mukaan kuntoutuksessa käytetään jakoa lääkinnälliseen, sosiaaliseen, ammatilliseen ja kasvatukselliseen kuntoutukseen, ja näitä osa-alueita hoitavat eri alojen asiantuntijat. Samoin ihmisen toimintakyky nähdään usein erillisinä ulottuvuuksina eli fyysisenä, psyykkisenä ja sosiaalisena toimintakykynä. Siparin (2006) mukaan lapsi ja perhe eivät kuitenkaan sektoroidu näiden jaotteluiden mukaisesti. (Sipari 2008, 11.) Tämän hankkeen tavoitteena on myös selvittää, toimiiko henkilöstö kovin sektoroituneesti vai otetaanko lapsi ja perhe kokonaisvaltaisesti huomioon tällä yhteisellä moniammatillisen työn kentällä ja miten se näkyy yhteistyössä.

2.2 Toteutus

Tiedonkeruun teen yhdessä tähän lasten kuntoutusjärjestelmään kuuluvan henkilöstön kanssa. Tiedonkeruun jäsentelynä ja analyysikehikkona käytän Yrjö Engeströmin kehittävän työntutkimuksen mukaista mallia.

Mallin mukaisesti selvitän seuraavat asiat:

1. yksilö tai ryhmä, jonka näkökulmasta toimintajärjestelmää tarkastellaan eli **teki-jät, toimijat**

2. tekijän käytössä olevat **välineet ja toimintatavat**, joilla hän vaikuttaa kohteeseen
3. toiminnan aikaansaamat muutokset eli **tulos**
4. ilmiö, joka on toiminnan kohteena ja johon vaikutetaan, eli **kohde**
5. mitä tehtäviä tehdään yhdessä eli **työnjako, yhteistyö**
6. kaikki, jotka jakavat kohteen, eli **yhteisö**
7. viralliset ja epäviralliset säännöt, jotka ohjaavat toimintaa, eli **säännöt**

(Sipari 2002, 27.)

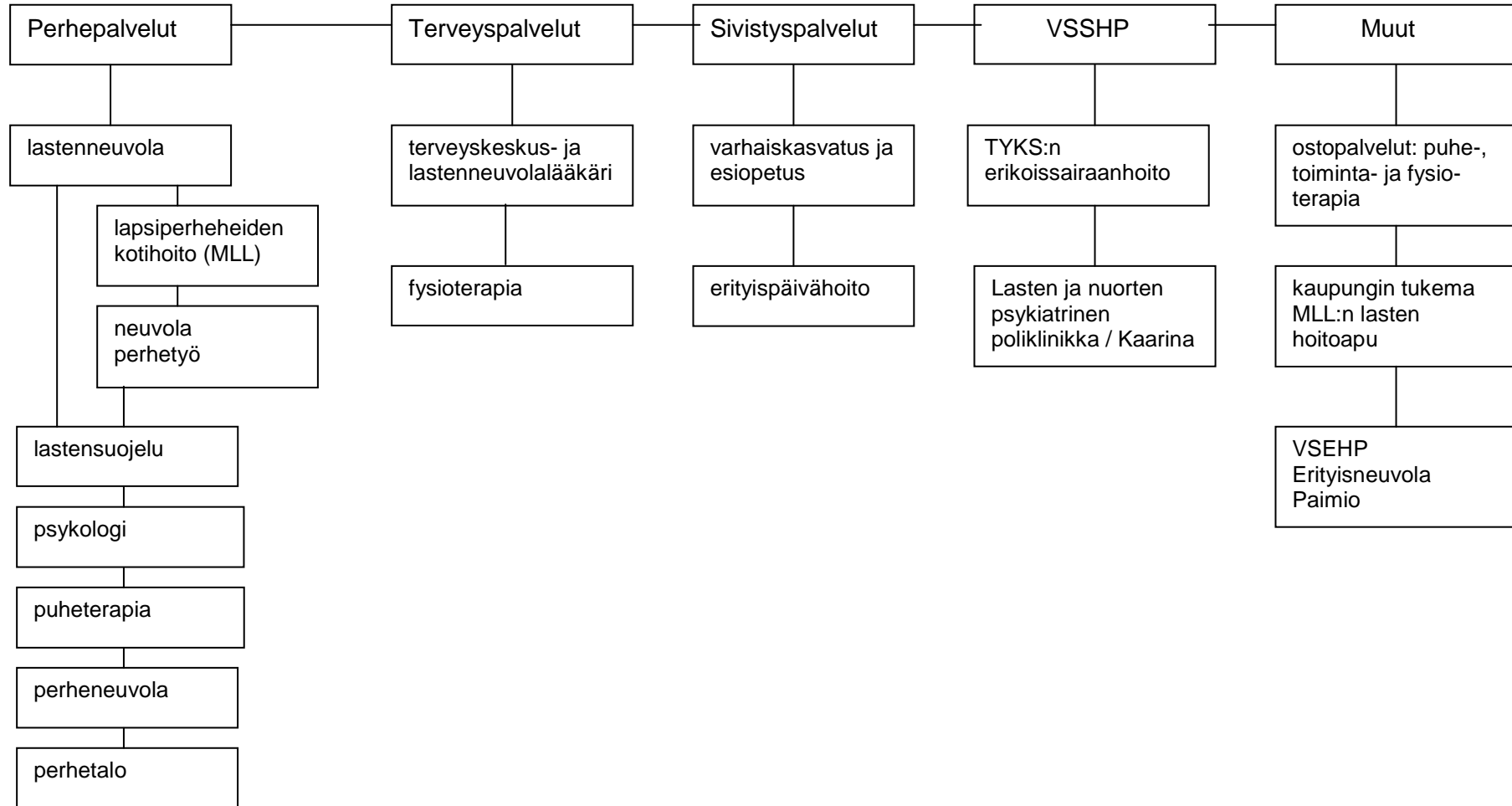
Tämän selvitystyön analyysivaiheessa saadaan tietoa nykyisistä käytännöistä, ja toisaalta sen perusteella voidaan antaa myös suosituksia hankkeen juurruttamisvaiheeseen.

Käyn eri palveluja tarjoavissa toimipisteissä, joissa kirjaan ylös em. mallin mukaisia asioita. Nämä asiat tulevat olemaan tärkeä osa paikallista, alle kouluikäisten lasten kuntoutustyön yhteenvetoa. Lisäksi selvitän eri toimipisteistä palveluiden käyttäjät kirjain-numerokoodilla. Tietooni ei tule lapsen tai perheen nimeä eikä diagnoosia tai muuta arkaluontoista tietoa vaan ainoastaan palvelun laatu, kuten esimerkiksi puheterapia. Olen tarkistanut tämän menetelmän käytön luvallisuuden Tietosuojavaltuutetun toimistosta. Tietosuojavaltuutetun toimiston mukaan näin voidaan menetellä, koska kyseessä on tutkimus ja tilastointi kunnan sisäistä työn suunnittelua ja kehittämistä varten. (Tietosuojavaltuutetun puhelinneuvonta 12.3.2009.) Allekirjoitan myös vaitiolositoumuksen ennen työn alkamista. Lopuksi vertaan näitä eri toimipisteistä saatuja tietoja palveluun ohjaamisesta ja toteutuneista palvelujen käytöstä ym. Näin saadaan kokonais selvitys kuntoutuksen käytännöistä, yhteistyömuodoista, resursseista, palvelupuutteista, kehittämisen tarpeista, hyvin toimivista palveluista ja käytännöistä sekä yhteisistä asiakkuuksista. Yhteenvedossa on tarpeellista avata myös kuntoutuksen käsitettä ja moniammatillisen työn erityispiirteitä. Yhteenvedon tavoitteena on tehdä näkyväksi nykyisen palvelujärjestelmän kokonaisuus ja sen toiminta, sillä tällaista tietoa ei nykyisin ole saatavissa.

Kuntoutustyöryhmän työskentelysuunnitelman laadin yhteistyössä kuntoutustyöryhmän kanssa prosessityöskentelynä. Markku Keron alustavan suunnitelman pohjalta laadin kirjallista materiaalia, jonka eri osa-alueita käsitellään yhdessä kuntoutustyöryhmässä. Tämän yhteisen keskustelun pohjalta täydennän suunnitelmaa ja teen tarvittavat lisäykset ja korjaukset, ja tällä tavoin valmistuu lopullinen suunnitelma. Oheisessa kuviossa

2 on kuvattu eri hallintokuntien tarjoamat palvelut erityistä tukea tarvitseville alle kouluikäisille lapsille ja heidän perheilleen.

ERITYISTÄ TUKEA TARVITSEVIEN ALLE KOULUIKÄISTEN PALVELUT KAARINASSA

KUVIO 2. Erityistä tukea tarvitsevien lasten palvelujärjestelmä.

2.3 Kehittämistyön tulokset

Hankkeen esisuunnitelman laati Harri Arikka (Arikka 2008). Suunnitelma hyväksyttiin hankkeen rahoittajan eli VLK:n hallituksessa ja Kaarinan kaupungin hyvinvointi- ja sivistyspalveluiden esimiesten yhteispalaverissa. Tämän esisuunnitelman pohjalta laadin hankkeen tavoitteiden saavuttamiseksi yhteenvedon, joka sisältää seuraavat kolme asiaa eli hankkeen tulokset:

1. Paikallinen suunnitelman alle kouluikäisten lasten kuntoutuksen järjestämissiksi (O-linjaus eli organisaatio).

O-linjaus pohtii kuntoutuksen strategiaa, hallinnan ja palveluiden linjausta, ja se pohjautuu A-linjauksessa määriteltyihin kuntoutustoiminnan arvoihin, periaatteisiin ja toimintatapoihin. O-linjaus antaa tavan, jolla kuntoutustoimintaa voidaan toteuttaa. (Koivikko & Sipari 2006, 136.) Suunnitelma sisältää kuvauksen nykyisistä paikallisista kuntoutuksen toimintakäytännöistä ja palveluista, tehdyistä uudistuksista, ehdotuksia kehittämistarpeista, tietoa resursseista ja tilastotietoa erityisen tuen tarpeessa olevista lapsista ja perheistä. Tämän suunnitelman tarkoituksena on kuvata kuntoutusjärjestelmän kokonaisuutta, palvella organisaatioiden toimintaan liittyvää kuntoutuksen suunnittelua, tehdä asioita ja hiljaista tietoa näkyväksi sekä olla esimiesten työvälineenä toiminnan suunnittelussa ja resursoinnissa.

2. Kuntoutustyöryhmän työskentelysuunnitelma, joka pohjautuu A-linjaukseen.

A-linjaus (arvot) määrittelee kuntoutustoiminnan arvot, periaatteet ja toimintatavat. Arvoja pyritään käsittelemään konkreettisesta näkökulmasta, jolla on suora yhteys käytännön toteutukseen. (Koivikko & Sipari 2006, 100.) Arvot toimivat kuntoutustyön eettisinä lähtökohtina päätöksiä tehtäessä, ja siksi lasten kuntoutustoiminnan perustana tulee olla yhteisesti jaettu tulkinta toiminnan arvoista, jolloin tarkastelukulmana on kuntoutustyö, ei lapsi tai perhe. (Koivikko & Sipari 2006, 71.) Arvojen määrittelyn avulla voidaan arvioida omaa toimintaa tai arvoja voidaan käyttää ongelmien ratkaisemisessa esimerkiksi kysymällä, onko tämä arvojemme mukaista toimintaa tai miten ongelmaa tulisi lähestyä arvojemme pohjalta. Tämä toimintasuunnitelma sisältää yhdessä sovitut kuntoutustyöryhmän arvot, tavoitteet ja toimintatavat. Lisäksi kuntoutustyöryhmän toiminnalle laaditaan vuosi- ja kuukausisuunnitelma, jolla ennakoidaan ja varmistetaan kuntoutustyöryhmän tehokas ja suunnitelmallinen toiminta. Suunnitelma sisältää myös

lapsikohtaisen suunnitelman, joka sisältää mm. jaettuun asiantuntijuuteen perustuvan ohjeistuksen lapsen suunnitelman laatimiseksi yhdessä perheen kanssa.

3. Hankearviointi.

Hankearviointia tehdään kehittämistyön aikana (ohjausryhmä, henkilöstö) sekä hankkeen päätyttyä (esimiehet, ohjausryhmä ja henkilöstö, VLK:n hallitus ja TYKS:n lastenneurologinen konsultaatioryhmä). Hankkeen tulosten ja vaikuttavuuden arviointi jää tehtäväksi myöhemmin sovittavana ajankohtana, koska hanke kestää niin lyhyen aikaa, ja tulokset ovat arvioitavissa vasta keväällä 2010.

3. MITEN TÄSTÄ ETEENPÄIN

Kuten jo aiemmin oman työskentelyosuuteni arvioinnissa mainitsin, niin tämä hankkeessa tehty kehittämistyö on vain alkusysäys ja tilanneselvitys kehittämistyön jatkoa ajatellen. Kolmessa ja puolessa kuukaudessa ei ehdi tehdä enempää. Tärkeintä hankkeen päätyttyä on kertoa mahdollisimman laajasti henkilöstölle, esimiehille ja poliittisille päättäjille tämän työn tuloksista. Hankkeessa tehdyn työn tulosten juurruttaminen jää esimiesten ja muiden vastuhenkilöiden vastuulle, sillä tänä lyhyenä aikana ei ole mahdollista testata esim. kuntoutustyöryhmän työskentelysuunnitelmaa. Saatua tietoa voivat esimiehet käyttää tulevaisuuden suunnittelun apuna ja työkaluna ja viedä sitä eteenpäin myös poliittisille päättäjille.

Toivon, että henkilöstöllä riittää tähän jatkotyöskentelyyn aikaa ja voimia, sillä osalla henkilöstöstä on jo takanaan kaksi suurta vuodenvaihteessa 2009 tapahtunutta muutosta: Kaarina-Piikkiön kuntaliitos ja sosiaali- ja terveystoimen yhdistäminen. Toisaalta tämä hanke saattoi osua myös hyvään aikaan, kun muutenkin joudutaan tarkastelemaan palvelujen järjestämistä ym. Kehittämistyön aikana voidaan myös löytää joitain aikaa säästäviä uusia yhteistyömuotoja ja havaita päällekkäisiä töitä.

Tutkijoiden mukaan yhteistyön avulla voidaan saada lisää aikaa kehitystyöhankkeille. Tämä selittyy sillä, että aikaa säästyy, kun voidaan luottaa yhteistyökumppaneiden asiantuntemukseen, eikä jokaisen tarvitse olla asiantuntija kaikilla alueilla. Tehokas keino ajan saamiseksi on varata aikaa tiettyihin tehtäviin, jolloin työntekijää ei saa häiritä tai keskeyttää muilla asioilla. (Yli-Kauhaluoma 2006, 33–37.)

Hankkeen sivutuotteena kerätään tietoa henkilöstön tiedon ja täydenniskoulutuksen tarpeista, joiden perusteella laaditaan pitkän tähtäimen koulutussuunnitelma toimintakaudeksi 2009–2011, ja pohditaan syksyllä 2009 pidettävän kehittämispäivän ohjelmaa. Koulutuksesta pyritään saamaan järkevä kokonaisuus, joka lisää kuntoutustyössä mukana olevan henkilöstön ammattitaitoa, toistensa työn tuntemusta ja ymmärrystä moniammatillisen työn erityispiirteistä. Mielenkiintoinen ja huomiota vaille jäänyt asia on myös se, että miten tällaista yhteistä työtä ja tietoa johdetaan, kun henkilöstö tulee eri hallintokunnista, joissa jokaisella on oma esimiehensä. Tämän kirjaan myös paikalliseen kuntoutuksen järjestämistä käsittelevään osioon esimiesten pohdittavaksi.

LÄHTEET

Arikka H., Neuvolaikäisten lasten palvelu- ja kuntoutussuunnitelmien yhteensovittaminen peruskunnassa. Power Point -esitys 2.4.2009.

Arikka H., Turun seudun asiantuntijatoimikunnan osaprojektihakemus. Tukea tarvitsevien neuvolaikäisten lasten lääkinällisen ja päivähoidon kuntoutussuunnitelmien yhteensovittaminen peruskunnassa. 5.2.2008.

Kaarinan kaupunki / Perhepalvelut / käyttösuunnitelma 2009. Perhepalveluiden tavoitteet 2009. Perusturvalautakunnan tavoitteet: sitovia valtuustolle.

Koivikko, M. & Sipari, S., 2006. Lapsen ja nuoren hyvä kuntoutus. Helsinki: Vajaaliikkeisten Kunto.

Launiainen, H., Luento: Kehittäminen a) projektityöskentelynä b) toimintatutkimuksena. Kehittämistyön vaiheet. Suunnitelma. Metropolia Ammattikorkeakoulu 10.10.2008.

Sipari, S., 2002. Moniammatillisen yhteistyön kehittäminen lasten ja nuorten lääkinällisessä kuntoutuksessa. Jyväskylän yliopisto. Liikunta- ja terveystieteiden tiedekunta. Terveystieteiden laitos. Pro gradu -tutkielma.

Sipari, S., 2008. Kuntouttava arki lapsen tueksi. Kasvatuksen ja kuntoutuksen yhteistoiminnan rakentuminen asiantuntijoiden keskustelussa. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 342. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Tietosuojavaltuutetun toimisto. Puhelinneuvonta ma–to klo 9–11 ja klo 13–15, pe 9–12, puh. 0100 86 205, 0100 36 16670.

Vajaaliikkeisten Kunto ry:n internetsivut. Saatavissa: <<http://www.vlkunto.fi/asiantuntija.htm>>.

Yli-Kauhaluoma, S., 2006. Yhteistyö tuo aikaa: tutkimus ajasta ja yhteistyöstä tuote- ja prosessikehityshankkeessa. Teoksessa Toiviainen, H. & Hänninen, H. (toim.). Rajanylitykset työssä. Yhteistoiminnan ja oppimisen uudet mahdollisuudet. Jyväskylä: PS-kustannus, 36–37.